

*Dilek Ergönerç**

Nogay Türkçesinde Sıfat-Fiillerle Kullanılan Bol- Fiilinin İşlevleri

Türk lehçeleri içinde en çok Kazak ve Karakalpak Türkçesine yakın olan Nogay Türkçesi; Nogay Türkleri tarafından konuşulmaktadır. Nogay Türkçesi lehçe tasniflerinde Kıpçak grubuna dahildir (Arat, 1953: 138-139). Kıpçak grubunda yer alan lehçelerde birleşik fiiller yaygın bir şekilde kullanılmakta, etkin ve canlı özellikler göstermektedirler. Hem isimle hem de fiille birleşen yardımcı fiillerin geniş bir kullanım alanı vardır.

Türk lehçelerinde *bol-* yardımcı fiili genellikle isimlerden ve zarf-fiillerden sonra gelerek birleşik fiil yapmaktadır. Nogay Türkçesinde *bol-* yardımcı fiili isimlerden sonra geldiğinde, tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *e-* (*i-*) fiilinin işlevini üstlenmektedir (Karakoç, 2000: 144).

Türkçede isim-fiiller (participium) ve zarf-fiiller (gerundium) yardımcı fiillerle birleşerek kendi anlamları dışında yeni anlamlar oluşmasını sağlarlar. Bir zarf-fiil veya sıfat-fiilin bir yardımcı fiille birleşmesinden oluşan bu yapılar bir hareketi veya durumu tasvir eder, onların yapılma şekillerini gösterirler. *Bol-* yardımcı fiili de zarf-fiil ve sıfat-fiillerle birleşerek bu tür yapılar meydana getirir.

Nogay Türkçesinde *bol-* yardımcı fiilinin işlevlerinden biri; fiilin tasvir fiili olarak kullanılmasıdır. Buna göre *bol-* yardımcı fiili

* Dr. Dilek Ergönerç, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, dileker@gazi.edu.tr

-A /-y ve -(I)p zarf-fiil ekli asıl fiillere eklendiğinde tasvir fiili olarak görev yapmakta ve asıl fiilin yapılma şeklini göstermektedir. Hareketin iyice, tamamen, kesin olarak yapıldığını gösteren -(I)p bol-; imkân anlamı veren -A / -y bol-; yine iktidar anlamı veren -(I)p bol-; ihtimal anlamı veren -A /-y bol- ve -KANı bol- bu tasvir fiillerinden bazılarıdır (Ergönenç, 2005: 371-372).

Bol- fiilinin başka bir kullanılışı da sıfat-fiillerle birleşmesidir. Türkçede iki fiilden oluştuğu için birleşik fiil olan, fakat zarf-fiille değil, sıfat-fiil ve mastar ekleriyle birleşen yapılar bulunmaktadır. Bunlar şekilce diğer tasvir fiillerine benzemeyen birleşik fiillerdir. Bu birleşik fiiller tasvir fiili değildir, ancak onun bazı özelliklerini gösteren yapılardır. Bu gruptaki fiiller Korkmaz (Korkmaz, 2003: 151) ve Banguoğlu (Banguoğlu, 1995: 152) tarafından “karmaşık fiiller” (complex verb) olarak değerlendirilmiştir. Bir tarafı sıfat-fiil bir tarafı yardımcı fiil olan bu birleşik fiiller (Korkmaz, 2003: 801) Nogay Türkçesinde işlek olarak kullanılır ve Türkiye Türkçesinden farklı işlevleri vardır. *Kel-* (-GI + iyelik ekleriyle birlikte), *şuq-* (-GAN ve -AtIn sıfat-fiil ekleriyle birlikte) yardımcı fiillerinin belli kullanılışları bu grupta yer alır.

Bu çalışmada Nogay Türkçesindeki *bol-* yardımcı fiilinin sıfat-fiillerle kullanılışı üzerinde durulacaktır.

Türk lehçelerinden Nogay Türkçesiyle aynı grupta yer alan Kazak Türkçesinde de benzer yapılar mevcuttur. Kazak Türkçesinde Nogay Türkçesinden daha yoğun bir şekilde kullanılan bu birleşik fiillerin tasvir fiili olarak kabul edildiği de görülmüştür (Mayemerova, 2004: 2055). Kazak Türkçesinde -GAN *boldı*, -MAK *boldı*, -AtIn / -ytIn *boldı*, -(A)r *boldı*, -GAN *bolar*, -AtIn / -ytIn *bolar*, -GAN *bolatın*, -MAK *bolatın*, -GAN *bolsa*, -MAs *bolsa*, -GAN *bolsa kerek / boluw kerek*, -AtIn / -ytIn *bolsa kerek*, -MAsKA *bolmaydı* gibi yapılar kullanım alanı oldukça geniş olan bu karmaşık fiillerden bazılarıdır. Bu yapılar bazen kalıplaşmaktadır. Görüldüğü gibi Kazak Türkçesinde *bol-* yardımcı fiilinin aldığı çekim ekleri de önemli olmakta ve birleşik fiilin anlamı, aldığı çekim eklerine göre farklılaşmaktadır (Mayemerova, 2004: 2055-2064).

Eski Türkçede sıfat-fiillerle *bol-* fiilin birleştiği şu yapılar mevcuttur: -ur *bol-*, -muş *bol-*, -är *bol-*, taçı *bol-*. Bu yapılar Gabain tarafından “bağlı fiiller” adı altında incelenmiştir (Gabain, 2000: 87; 238-248).

Tarihî Türk lehçelerinden Çağatay Türkçesinde *bol-* fiili mastarlarla birleşerek (infinitive) benzer yapılar oluşturmaktadır:

1. -mak bol- veya [é(r)-]

Bu yapı “-mak iste-“ anlamını verir.

Kömek alıp melik üstige yürümek boldı.

(Yardım sağlayıp melik üzerine yürümek istedi.)

2. -makçı bol-

Bu şekil de “-mak üzere ol-, iste-“ anlamına gelmektedir.

Bizge qosulmaqçı boldı.

(Bize *katılmak istedi.*) (Babürnâme, 120b: 10) (Eckmann, 1962: 56).

Nogay Türkçesinde *sıfat-fiil + bol-* yardımcı fiilinden oluşan bu yapıların kullanılışı şu şekildedir:

1. -KAn bol-

Bu yapıda *bol-* fiili *-Ar* geniş zaman veya *-AyAk* gelecek zaman kipleriyle çekimlenerek, genellikle “-dir” bildirme ekinin işlevini üstlenmektedir.

Örnek cümlelerde *sıfat-fiil + bol-* yardımcı fiilinden oluşan yapının işlevinin daha iyi görülmesi için çeviriler serbest yapılmıştır.

A) -KAn bolar

“Geçmişteki ihtimali” bildiren yapı cümleye “gibi, herhalde, galiba” anlamını vermektedir.

Sen, eşte, öziñ de sol zat akında oylangan bolarıñ (S, 59).

(*Sen, işte kendin de o şey hakkında düşünmüştündür herhalde.*)

Ah, kaska, ana birev himsklad betlerde uşkan bolarıñ (ÜB, 23).

(*Ah zavallı, işte şu Himsklad taraflarında uçmuşundur herhalde.*)

-Sen kara, belki üyinde kaldırgan bolarıñ (S, 57)?!

(*-Sen iyice bak, belki evinde bırakmışındır!)*

Esikti kagıp, seni yalgızday körgen bolar (ÜB, 23)

[Kapıyı vurup, seni yalnız görmüştür (sanmıştır).]

Bu fiilden sonra gelen “tağl” pekiştiricisi cümledeki “tahmin” anlamını kuvvetlendirmektedir.

Aytayagım, biz kişkey kızlar, ayt dep kirip-şığıp terbeymiz, tamam bezdiren bolarmıztağı, bizdi Şora yekirip kuvdı (ÜB, 35).

(Diyeceğim, biz küçük kızlar “anlat” diye girip çıkmaya devam ediyoruz, tamamen bezdirmiş gibiyiz, Şora bize bağırtıp kovdu.)

Şu cümlelerde ise –KAN bolar yapısı yine ek-fiil görevinde kullanılmıştır. Ancak bu defa yapının cümleye kattığı anlam “tahmin” değildir. Bu tip cümlelerde “kesinlik” anlamı ön plâna çıkar.

Yürekti keñ aşıp, süyip bilüvdi de atam-anam, avıl üyretken bolar (TBS, 32).

(Yüreğin kapılarını açıp, sevmeyi, anam, babam, köy öğretmiştir.)

-Eşte, ol zat bizim halk ana köşip-konıp yüretağan zamanlardan kalgan bolar (KK, 150).

(İşte o şey bizim halkın göçebe olduğu zamanlardan kalmıştır.)

B) –KAN bolayak

Bu yapı “ihtimal, gelecekteki tahmin” anlamıyla kullanılmakta ve bol- yardımcı fiili Nogay Türkçesinde gelecek zamanı ifade eden –AyAk ekini almaktadır.

-Avılımızga kan vağan bolayak, dediler pişeler de, ar kimisi: “Bizden erek, bizden erek” dep tilenip (ÜB, 38).

(-Köyümüze kan yağacak herhalde, dedi kadınlar, bazıları da “Aman bizden uzak olsun” dediler.)

2. -Ar....-MAs bolıp

Bu kullanılıştta bol- yardımcı fiili, pekiştirici işleviyle kullanılmakta, sıfat-fiilin anlamını kuvvetlendirmektedir. Bol- fiili örneklerde -(Ip zarf-fiil ekini almakta ve cümlede zarf olarak görev yapmaktadır.

Bolgan üşin, Aytek avızın aşar-aşpas bolıp, bayagı esik yana bir zıykıldadı em tısta Mecit körindi (A, 6).

(Ama Aytek ağzını açar açmaz, eski kapı tekrar gıcırdadı ve dışarıda Mecit görüldü.)

Bolgan için koska kirgen Asantay asınıñ yartısın da işer-ispes bolıp, kos işine pııldap tınus alıp Boranbay kirip keldi (A, 21).

(Ama çadıra giren Asantay yemeğinin yarısını bile yememişti ki, çadırın içine sertçe nefeslenen Boranbay girdi.)

Ne bolgan ekenin biler-bilmes bolıp Asantaydıñ tınıkta şuvıldap turgan kulagina: (A, 23)

(Ne olduğunu daha anlamamıştı ki Asantay'ın sessizlikte uğuldayıp duran kulağına:)

Ama korkkanınnan esin yıyıp alar-almas bolıp, muniñ ötkir-lenip tigilip turgan kulagina "topa-top, topa-top", -degen bir sesler ilindi (A, 26).

(Ama korkusundan aklını (başına) toplar toplamaz, onun keskinleşip dikilmiş kulağına "topa top, topa top" diye sesler çalındı.)

3. -AyAk bol-

Bu yapı "niyetinde olmak, -mak istemek" anlamını taşımaktadır. Türkiye Türkçesinde de buna benzer şekilde *-acak ol-* yapısı kullanılır ve aynı işlevdedir (yazacak ol-: yazmak istemek, gelecek ol-: gelmek istemek.) Burada önceden yapılması tasarlanan bir hareketi gerçekleştirme isteği söz konusudur. Bu kullanılıştta sıfat-filden sonra gelen *bol-* fiili çeşitli kiplerle kullanılmakta veya cümle içinde zarf olarak görev yapabilmektedir.

-Asantayga bir köylek pen ıstan alıp bereyek boldı, -dedi (A, 12)

(Asantay'a bir gömlek ile pantolon alıp vermek istedi, dedi.)

Asıl fiille yardımcı fiil arasına giren "DA" bağlama edatı şu cümlede öznenin yapacağı işlerden birinin daha ön plâna çıkacağı işleviyle kullanılmıştır:

Apoştıñ beli şanıştı. Avıruvdan şıdayalmay kart uyklayak ta boldı, uyklayalmadı (B, 65).

(Apoş'un beline kramp girdi. Ağrıya dayanamayan ihtiyar biraz uyumak istedi, ama uyuyamadı.)

Şu cümlede ise "DA" bağlama edatı birleşik fiilin anlamını pekiştirmektedir:

Yazgan makalaları özi tanımastay bolıp türlenip baspalanatagannan soñ ol kötere yazbayak ta boldı. (KK, 114)

(Yazdığı makaleleri kendisi tanımazdan gelip, farklı basıldıktan sonra hiç yazmak istemedi.)

Bazı cümlelerde “ihtimal” anlamı vardır:

Ešte, men bügeşe öleyek bolarman. (ÜB, 16).

(İşte ben bu gece ölebilirim.)

Nogay Türkçesinde yeterlilik anlamı, genellikle tasvir fiilleriyle yapılmaktadır. Bu yapılar şunlardır:

- a) İmkân anlamı veren tasvir fiilleri: -A/-y al- ; -A/-y bol- .
- b) İktidar anlamı veren tasvir fiilleri: -A/-y al-; -(I)p bil- ; -A/-y bil-; -(I)p bol- ; -A/-y qoy- .
- c) İhtimal anlamı veren tasvir fiilleri: -A/-y bol-; -KANı bol- .
- ç) Yetersizlik bildiren tasvir fiili: -(I)p bolalma- (Ergönenç, 2005: 372-373).

Görüldüğü gibi Nogay Türkçesinde bu anlam için bir çok tasvir fiili mevcut olmakla birlikte, *sıfat-fiil + bol-* yardımcı fiilinden oluşan yapıda bir şeyi yapabilme gücünü, yeteneğini bildirmek işlevi vardır. Bu yapılarda *bol-* fiili çeşitli kiplerle kullanılabilir.

Bu yapılar şu şekildedir:

4. -MAskA bol-

Bu kullanılış, Nogay Türkçesinde “ihtimal” anlamı verir. Örnek cümlede *bol-* yardımcı fiilinin olumsuzluk ekiyle kullanılabildiği görülmektedir.

“Biz alsak ta komsomalğa sizdi, raykom almaska bolar” dedi (AMS, 136)

(“Biz sizi komsomola¹ alsak da komite almayabilir” dedi.)

5. -Atağan bol-

Asıl fiile, *-Atağan* sıfat-fiil ekinden sonra *bol-* yardımcı fiilinin getirilmesiyle oluşan bu yapı, yeterlilik işlevi taşımakta ve Türkiye Türkçesine *-e bil-* şeklinde aktarılmaktadır.

¹ Komsomol: Komünist gençler birliği.

Şu cümlede yapı “iktidar” anlamı vermekte, bir şeyi yapabilme gücünü ifade etmektedir:

“Yıldızlar yultraytağan bolayak?” dep äcepsindi (TBS, 35).

(Yıldızlar parlayabilecek mi? diye şaşırtdı.)

Şu cümlede ise “ihtimal” anlamı vardır.

-Belki, men yañılısatağan da bolarman (S, 59).

(Belki ben yanılabilirim.)

6. -MAgA bol-

Aşağıdaki cümlede “iktidar” işlevi mevcuttur.

Yarasıklı, tolı akıllı, bilimli –onday kısıkayaklılar ädemdi köp iygi islerge könüllendirmeye bolayak, -dep oylana turıp Köbek, kün köterile turgan kuntuvarga karadı (S, 55).

(Güzel, akıllı, bilgili, onun gibi kadınlar erkekleri çok iyi işler için isteklendirebilir, diye düşünürken, Köbek, güneşin yükselmekte olduğu doğuya doğru baktı.)

Şu cümlelerde “ihtimal” anlamı vardır.

Ol ädemşilik te tuvıl- ol tuvar demege bolayak...” (ÜB, 20)

(O insanlık değil, hayvanlıktır denilebilir.)

Şu cümlede “belki” zarfı ile cümledeki “ihtimal” anlamı pekiştirilmektedir.

Bilki, sosı avıldan bolmaga da bolar (A, 18).

(Belki şu köyden olabilir.)

A ol zat gazettiñ sıyın usırmaga boladı” – dedi ötirik zat aytıp üyrenmegen Otar, korrespondenttiñ aqılyataksıganına dayanalmay (KK, 114).

(Yalan söylemeyi bilemeyen Otar, muhabirin ukalalıǵına dayanamayıp “Ama o şey gazetenin değerini uçurabilir (ortadan kaldırabilir)” dedi.)

Malektiñ betiñ sızgıslap salıngan köp tırtıklar, oniñ ötken yaşavınnan avır bolgan ekeni akında ürüv etip habar aytpaga bolar ediler (A, 8).

(Malek’in yüzüne çizilmiş bir çok çizgi onun geçen hayatının ne kadar ağır olduğunu gösterebilirdi.)

Görüldüğü gibi *sıfat-fiil* + *bol-* yardımcı fiilinden oluşan bu karmaşık fiiller; Nogay Türkçesinde, yaygın olarak kullanılmakta ve yeni anlamlar ifade etmeye yardımcı olmaktadır.

KISALTMALAR:

A	: Asantay
B	: Berdazi
BT	: Boz Torgay.
KK	: Kazkulaktın Kartları
S	: Sülder.
TBS	: Teñ Bolganda Söylermiz
ÜB	: Üyimniñ Bosagasında

TARANAN ESERLER

- ABDULCALILOV, Fazıl, 1957: *Asantay*, Karaçayevo-Çerkessoe Knichnoe İzdatelstvo.
- KAPAYEV, İsa, 1977: *Berdazi*, Çerkessk.
- , 1989: *Sülder I*, Çerkessk.
- KAPAYEV, Suyun, 1990: *Qazqulaktıñ Qartları*, Çerkessk.
- KAZAKOV, Valeriy, 1989: *Üyimniñ Bosağasında*, Çerkessk.
- KULUNÇAKOVA, Biyke, 1979: *Boz Torgay, Tuwğan Yerim*, Mahaçkala.
- , 1985: *Teñ Bolğanda Söylermiz, Tuwğan Yerim*, Mahaçkala.

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşit R., 1953: "Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türkiyat Mecmuası*, X. Cilt, İstanbul, s. 59-138+1.
- BANGUOĞLU, Tahsin, 1995: *Türkçenin Grameri*, 4. Baskı, Ankara.
- BASKAKOV, N. A., 1963: *Nogaysko-Russkiy Slovar*, Moskova.
- , 1966: *Nogayskiy Yazık, Turetskiy Yazıkı*, Moskova, s. 280-295.
- , 1940: *Nogayskiy Yazık i ego Dialekti-Grammatika-Teksti i Slovar*, Moskova.
- ECKMANN, Janos, 1962: *Çağataycada İsim-Fiiller*, *TDAY Belleten*, s. 51-60.
- ERCİLASUN, Ahmet B., 1997: *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yay., İkinci Baskı, Ankara.

- ERGÖNENÇ, Dilek, 1998: *Nogay Türkçesinde Fiil*, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- , 2005: *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri*, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- GABAİN, A. Von, 1988: *Eski Türkçenin Grameri*, s. 87; 238-248.
- KALMIKOV, I. H., R. H. KEREYTOV, A. I. SİKALİYEV, 1988: *Nogaytsı*, Çerkessk.
- KALMIKOVA - CANİBEKOVA, S.A., M.F. SARUYEVA, 1973: *Grammatika Nogayskogo Yazıka*, Çerkessk.
- , Ş. A. KUMRATOVA, 1994: *Noğay Til 1 Kesek*, Fonetika em Morfologiya (6-7 Klass), Çerkessk.
- , 1969: *Nogay Halk Yirlari*, Moskova.
- KARAKOÇ, Birsal, 2000: The Finite Copula bol- in Noghay and its functional equivalents in Turkish, *Studies on Turkish and Turkic Languages*, Wiesbaden.
- MAYEMEROVA, Aynur, 2004: Kazak Türkçesinde Fiil + Sıfat-fiil Ekleri + Bol- Yardımcı Fiili Kuruluşundaki Tasvir Fiilleri, V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 20-26 Eylül 2004, II. Cilt, s. 2055-2064.